

Két tanulmány a máriavölgyi (mariankai) palabányásatról

Bevezető sorok

A bányászattörténetben is belebotlunk olyan témákba, melyek, mint maga a természet, országhatárokat nem ismernek – legfeljebb formáció-határokat, telep-kiékelődéseket, telér-elvégződéseket és az emberi ismeretektől, az alkalmazható technológiától, az egyéb költségtényezőktől függően megállapítható műveletességi határértékeket. Figyelemmel kísérve a *Kárpát-medence* szakmai-tudománytörténeti témáit, nézzük meg, legalább részben, hogy a 2009 tavaszán *Pozsony* közelében, a műemlékként rendbehozott, régi szép máriavölgyi rendházban tartott konferencia hogyan mutatta be – *A pala: Közép-Európa fekete márványa* címmel – ennek a régi és fontos helyi nyersanyagának földtani és bányászati történetét, települését, fejtésének-felhasználásának szerteágazó témakörét. A *Permon Társaság* (szlovákul *Spolok Permon*) által (melyről talán mondanom sem kell, hogy ez a máriavölgyi, kicsiny civil szerveződés a régi legendás bányatorpét őrzi a nevében, hiszen a *Bergmann* szó él máig a szlovákká lett *permonban*) a három ország (Csehország, Magyarország és Szlovákia) előadóinak bevonásával megszervezett találkozó egy csehországi-morvaországi fényképkiallítás megnyitásával és a Máriavölgyben levő kápolnák közötti-mögötti palafeltárás környezetének bejárásával kezdődött, majd a másnapi előadások adták, annak rendje-módja szerint, a rendezvény kiteljesedését.

Örömmel élve a szerzők hozzájárulásával, kettőt az elhangzott féltucatnyi előadásból itt adunk tovább: a brnoi egyetemi oktató, *Zdenka Schejbalová* cikkét, valamint *Ján Sand* és *Jozef Král* közös előadásának anyagát. A hazai szakirodalomban jól ismert *Hála József* kollégánknak a konferencián szintén elhangzott-vetített bemutatóját, mely *Máriavölgynek* és a *Bükk térségének* palabányászatát és -felhasználását ismertette összehasonlításokkal, nem közzölhetjük itt, hiszen az hozzáférhető magyarul, rövidített formában a *Természet Világa* legutóbbi évfolyamainak egyikében is, azt megelőzően pedig megjelent a szerző saját gyűjteményes bányászati-néprajzi tanulmány-kötetének oldalain. Nézzünk tehát így körül *Európánknak* közös közepében, közös múltunkban!

Papp Péter

geológus, Magyar Állami Földtani Intézet Múzeuma, Budapest

A máriavölgyi (mariankai) palabányászat rövid története

JÁN SAND – JOZEF KRÁL

Marianka (vagy – korábbi szlovák nevén – *Mariatál*; magyarul *Máriavölgy*, németül *Marienthal*), ez a *Pozsonytól* ÉÉNy-ra található régi, kicsiny település leginkább mint zárandokhely szokott említésre kerülni, a közép-európai vallási hagyományok kitüntetett helyszíneivel egy sorban. Komoly meglepetést keltett tehát, amikor fény derült a községbeli palabányászat háromszáz évvel ezelőtti előzményeire.

Akármennyire sajnálatos, de tény, hogy a máriavölgyi bányászatról teljességre törekvő publikáció mindmáig nem született. Példaként említhetjük, hogy Páter *Xavér Stanislav Čík* C. C. szerzetes könyvében található ezzel kapcsolatban néhány adat – ezt írja: „*A helyi pálosok, a császár védelme alatt lévén, örültek annak, hogy Mariatálban ércfejtők voltak. Ferdinánd császár megparancsolta Kerecsényi János pozsonyi grófnak, hogy védje-óvja minden módon a máriavölgyi pálosokat (mivel ők hozzájárultak a birtokukon lévő érc termeléséhez, a fejtések újranyitásához). II. Rudolf császár is mentesítette 1591-ben a kolostort az adó, a tized fizetésétől.*”¹

Ebből is következik, hogy a 16. században már léteztek ércbányák, fejtőgödrök *Máriavölgyben*, ahol az itt megismert mangántartalmú sötétszürke palás kőzetet fejtették. A község távolabbi környékén (*Ballenstein*, azaz *Pajštún* – ez a mostani *Borinka* falu, avagy magyarul *Borostyánkő*) is láthatóak kisebb kutatógödrök (pingák) és máig megmaradt halmok a Mn-ércben gazdag helyi pala törmelékével. Bizonyítéknak kell tekintenünk a helyi *Kálvária* fölötti telkek elnevezését is – ugyanis ezek a kataszteri térképen úgy szerepelnek: *Na baňách* (‘a bányákon’, ‘a bányák felett’, ‘*Bányaföle*’ szóval fordíthatjuk le ezt a nevet).

---

¹ ČÍK, Xavér Stanislav: *Dejiny Mariatálu*. Marianka, 1942. 106.

Miért és mikor kezdtünk érdeklődni a palabányászat és annak híres-neves múltja iránt? Egyikünk, aki a 20. század hatvanas éveiben még fiatal bányamesterként dolgozott a Máriavölgy fölötti „gödör” melletti kőbányában, a manapság évente hatszor megjelenő *Mariatál* című községi folyóiratban kezdett el nyomozni ennek a régebbi „lyuknak” a története után. Ugyanis évtizedekkel ezelőtt még létezett az akkoriban fillit- és mészkőtermeléssel foglalkozó bánya mellett egy jóval korábról fennmaradt, hatalmas gödör. A helybeliek ezt palagödörnek – „šifrová jama” – nevezték, vagyis a német *Schiefer (pala)* szóhoz csatolták a szlovák *gödör (jama)* szót. Így maradt meg, elnevezésében legalább, az a hely, ahol több mint 150 éve a kis palafejtőben nagyüzemi módszereket honosítva meg, kezdte a palabányászatot *Paul Eugène Bontoux*. Ez a francia építőmérnök (1820 – 1904), aki tanulmányait a párizsi *École Polytechnique* diájaként végezte, az *Osztrák Birodalomban* – tehát még a dualizmus (az *Osztrák-Magyar Monarchia* évtizedei) előtt – mint főmérnök, a *Süd-Bahnen* igazgatója volt, vasúti építkezésekkel is megbízva. A munkát ott folytatta, csak „nagyban”, ahol az előző nemzedékek abbahagyták. Ugyanis már ők észrevették, hogy a pala minősége, ha fedőszindelynek vagy palatáblának valót fejtenek, javul, ha a „Tonschiefer” (agyagpala, németül) mélyebben fekvő részeit termelik ki. A kisebb palafejtőből így lett hatalmas nyílás, gödör. 1859-től – mikor gőzgépeket is sikerült *Bontoux*-nak hozatnia, beállítania, s már két váltásban ment az előfúrás, a fejtés, folytatódóan az anyagszállítás a feldolgozó-műhelyekhez (hutákhoz) – hatalmas méretű külszíni bányává lett, a falubelieknek és a környéken élőknek munkát adó vállalkozás. Így lehet már a *Vasárnapi Ujság* 1865-ben megjelent cikkében is látni, olvasni (13. sz., március 26.), mily hatalmasak a külfejtés méretei.² *Hochstetter Ferdinánd* beszámolóját-adatait véve át a továbbiakban, a bánya mélysége

---

² Hochstetter, Ferdinand von: Die Schieferbrüche und die Rechentafelfabrication zu Mariathal in Ungarn. = *Oesterreichische Revue* 1866, Heft IX.

15-30 Klafter (Klafter = bécsi öl: 189,7 cm) volt, szélessége 25, hossza 50 Klafter. (Azaz nagyjából 28,5-58 m mély, 48 m széles és 95 m hosszú!) *Hochstetter* szerint ezek az adatok meg is haladták a morvaországi és a sziléziai palabányákeit. A napi fejtés 15 „kubik-klafter” (azaz több, mint 100 köbméter) volt, melyből átlagban 700 „négyzetklafter” (azaz 1323 m²) fedőpalát vagy éppen írótablácskát lehetett készíteni.

A hutákban levő hasító-, csiszoló- és vágógépeket, fűrészeket természetesen gőzerővel hajtották, az akkoriban szokásos szíjas áttételekkel. Tavasszal és nyáron két váltásban dolgozott *Hochstetter* adatai szerint 2-300 munkás, természetesen beleértve ebbe a létszámba a nőket is, akik a csiszolóasztalok melletti munkát végezték. (A *Vasárnapi Ujság* egyik képén jól látni a munkaruhájukat is, mely valamelyest megvédhette őket a palaportól.) Minden asztalnál négy asszony dolgozott – *Hochstetter* riportja hat csiszolóasztalról ad hírt. Az írótabla-termelésről is szólnak *Szatmári Károly* adatai³: eszerint 1864-ben (a palabánya gondnokának, *Salzmann*-nak tájékoztatása alapján tudjuk, hogy) naponta 8000 tablácskát adtak át szállításra⁴.

A pala fejtése és feldolgozása, táblákra, zsindeyekre darabolása éveken át azonos volt azzal a technológiával, melyet a bányászok *Észak-Morvaországban*, a sziléziai *Nizky Jeseník* térségében, a bajor palabányákban és *Magyarországon* a *Borsod megyei* pala-fejtéseknél is alkalmazták.⁵ Az előre kifúrt lyukakba tömedékelték a lőporos patronokat (gyutacsokat) – ilyen módon a felszín alatti kamrákban is robbantottak –, és az így kimozdított hatalmas palatáblákat szét lehetett hasítani, felszínre emelni, csillékben a hutákba, műhelyekbe szállítani. Ott azután még bőven volt kézi aprítási munka. Vésővel-kalapáccsal vékonyabb lemezekre hasítot-

---

³ Szatmári, Károly: *Magyarországi anyagi érdekei*. II. kötet. Budapest, 1865.

⁴ Szerintem már készen, befejezve – kerettel, vesszővel és törlővel is felszerelve – lehet, hogy ez a mennyiség több napi termelési adat volt. (J. S.)

⁵ Hála József: *Az agyagpala bányászata és felhasználása Magyarországon*. = *Természet Világa*, 2007.

ták, majd rajzolók és vágók készítettek elő a metszők és csiszolók számára. Így hatalmas mennyiségben lehetett gyártani nem csupán a tetőfedő-palát, hanem az írótablát és a „fancy tables” néven reklámozott-forgalmazott nagyobb felületű táblákat, melyeken az üzletek, vendéglők árlistájukat, menüjüket hirdették.

Később, 1867-ben, *Eugène Bontoux* eladta a jól működő mariahtali palabányát 600.000 aranyért a *Pressburger Sparkasse* részvénytársaság⁶ két tagjának, *Zichy Ferenc grófnak* és *Szécsén Antal grófnak*, de még egy ideig megmaradt az igazgatói poszton. Ez jó üzleti lépésnek látszott. Az eladáskor *Máriavölgynek* 732 lakója volt, és legalább 200 munkást alkalmazott a bánya igazgatósága. A kitermelt-feldolgozott és eladott anyag árából más helyi befektetésekre is lehetőségük nyílt a tulajdonosoknak, ezekkel legalább 20-25 évig jövedelmező volt az üzem. De a 19. század legvégén már ebben a térségben is komoly versenytársa lett a palának az olcsóbb és jó minőségű tetőfedő cserép. Könnyebb volt, nem szívta fel a csapadékot, jobban lehetett a tetőfedésnél rakni. *Pozsonyban* 1895-ben a fedőpala egy négyzetméterét 2,20 arany-koronáért árusították, de a tetőcserép négyzetmétere csak 0,72 – 0,83 koronába került. A tetőfedő-pala árának 60%-át a szállítási költségek tették ki – *Máriavölgytől Somfáig (Stupava)*, ahol vasútállomás volt, csak rossz út vezetett. A gőzgépekkel működő téglagyárakat pedig sok helyütt közvetlenül a vasútvonalak mellé telepítették, mint az *Dévényújlak (Devínska Nová Ves)* és *Pezinok (Bazin)* esetében is látható.

Így történt meg, hogy 1894-ben már csak 60 embernek tudott munkát adni a palabánya⁷. Az utolsó, döntő esemény persze a világháború volt, az első, ennek a híressé lett bányának az esetében is – hiszen a férfiakat bevonultatták, eközben pedig a palát mind mélyebbről kellett (volna) fejteni.

A háború után volt néhány próbálkozás a termelés újraindítására, de ezek nem lettek sikeresek. Aztán 1928-ban nyitottak egy

---

⁶ Alapítva: 1842-ben. (J. S.)

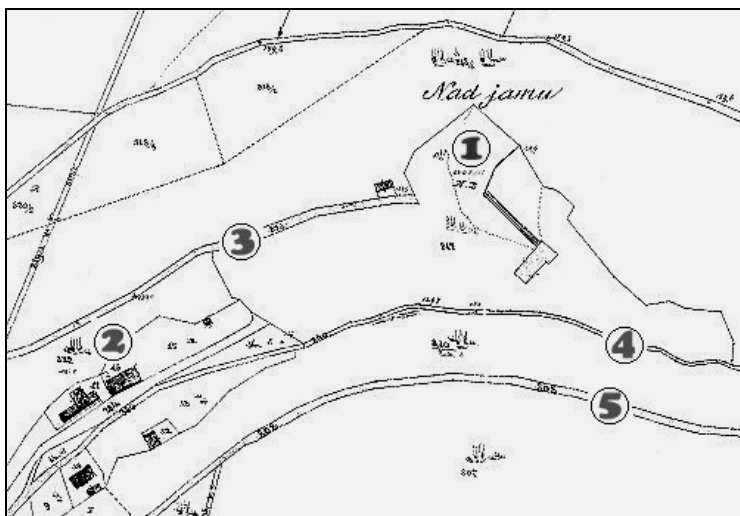
⁷ *Montanrevue. Časopis o histórii baníctva a bansko-historickom dedičstve.* Roč. II/1. 2009. 7.

újabb bányát, melyben már a mészcsíkos fillitet fejtették, zúzottkőként, utépítési célokra. Ez a bánya szűnt meg végleg 1985-ben.

2006-ban megszületett a *Permon Polgári Társulat*, civil szerveződésként, és ez a társaság merész célt tűzött ki magának: muzeális kiállítást akar létrehozni a régi híres máriavölgyi palabánya bemutatására, s emellett egy nemrég felfedezett kis aknát is „tatarozni” kíván, mely a régészek szerint a XVIII. századból, a pálos kegyhely barokk kiépítésének korából származik. A *Permon* belépett *Szlovákia Bányásztársulatainak és Céheinek Szövetségébe* (szlovákul *Združenie banských spolkov a cechov Slovenska*), és ha sikerül, *Máriavölgy* a szlovákiai „bányász művelődési ösvény” egyik megállója lesz. Minden kedves olvasónkat meghívjuk egy jövőbeli sétára...

Jószerecsé! Ždar Boh! Glück auf!

(Fordította: **Papp Péter**)

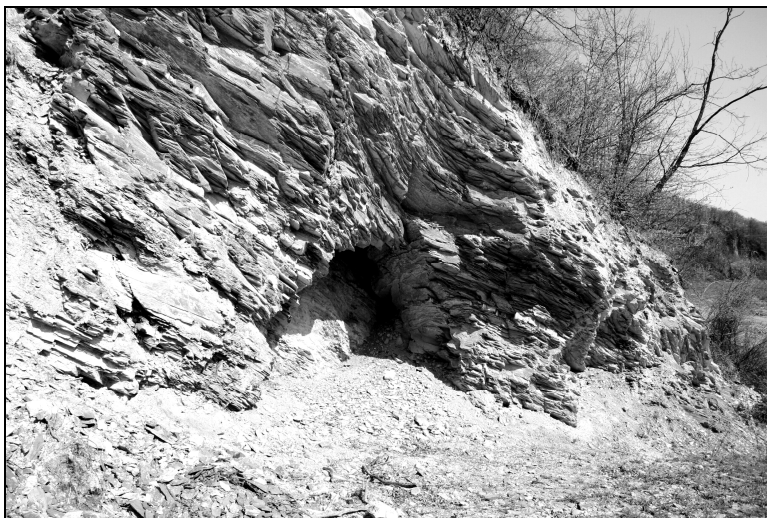
Részlet a Máriavölgy 1896. évi kataszteri térképéből.

1. Palafejtés. 2. A bányauzem irodaépülete. 3. A palafejtéshez vezető út.
4. Máriavölgyi patak. 5. Kozia utca (ma Partizánská utca).

Képek

Képeslap Máriavölgyről palavágókkal, 1905-ből.

A híres palaványából csak ez a szikla maradt 2009-re.

Máriavölgyben az egyik kápolna mögött föld alatti palabányát fedezték fel 2005-ben.

A 40 m hosszú, 4-6 m belmagasságú 18. századi palabánya fejtéskamrái ma.

Egy francia mérnök (bányavállalkozó, politikus, bankár) Ausztria-Magyarországon

ZDENĚKA SCHEJBALOVÁ

Ausztria-Magyarország a 19. század második felében jó terepe volt az ipari vállalkozóknak és a befektetőknek, *Európa* bármely országából érkeztek is. Közéjük sorolhatjuk *Paul-Eugène Bontoux*-t, aki tevékenysége nagy részét az *Osztrák-Magyar Monarchia* területén folytatta.

Ez a cikk olyan adatokra, tanulmányokra, dokumentumokra épült (természetesen a Jegyzetekben felsorolásra kerülnek) –, melyek között (bár valamennyien e figyelemre érdemes személyiséggel foglalkoznak), egymásnak ellentmondókat is találunk.

Ki volt hát, hol és mikor született ez a *Paul-Eugène Bontoux*, akit mérnökként, ipari szakemberként, de francia politikusként, illetve bankárként is említenek a különböző források?

Jean Bouvier adatai szerint az *Hautes-Alpes* térségében levő *Gap* melletti *Embrun*-ben látta meg a napvilágot 1820. december 9-én. A *Francia Nemzetgyűlés* archívumában föllelhető adatok azonban január 20-át említik, „ismeretlen” születési hellyel. *Embrun*-ből, a helyi idegenforgalmi irodától egy újabb, 1820. december 20-i születési adatot kaptunk, „*Embrunu*” helynévvel.

A különböző szerzők *Paul-Eugène Bontoux* apja nevének kérdésében szintén nem egyeznek, hiszen *Jean Bouvier* ugyan *Bruno Bontoux* királyi ügyészt említi, de például *Louis Girardon* szerint, aki kései utódja volt *Eugène Bontoux*-nak, volt egy hajdani nagypapa, *Benoît Bontoux*, a maga idejében megbecsült ember az igazságügyben, törvényszéki tanácsos *Grenoble*-ban, a *Becsületrend* lovagja, aki 90 évesen távozott e világból. Lehetséges, hogy éppen ő volt, *Bruno Benoît Bontoux* néven *Eugène Bontoux* édesapja. Ez a kései unokaöccs a nagyanyját, *Amélie Roubaud*-t egyébként *Eugène Bontoux* nővéreként említi. *Eugène* születési anyakönyvi kivonatát *Jean Izoard* ügyész jegyzi aláírásával.

Akárhogy is volt, *Paul-Eugène Bontoux* katolikus családban született, melynek az alkotmányos monarchiához való hűsége vitán felül állott. Diplomáját az *Ecole Polytechnique de Paris* azévi második legjobb diájaként szerezte, majd az *Ecole des Ponts et Chaussées* keretében folytatott tanulmányokat. 1842-ben kezdte meg fényesnek ígérkező mérnöki pályáját *Hautes-Alpes* megyében.

Paul Eugène Bontoux (1820 – 1904 vagy 1905).

1844. november 19-én vette feleségül *Allex*-ben a hat évvel fiatalabb *Cécile Blancard* kisasszonyt, kinek szülei *Amable Guy Blancard* báró (1774-1853) és *Marie-Louise Pierrette Rigaud de L'Isle* bárónő (1799-1878) voltak. 1846-ban született meg *Paul* nevű fiuk, kinek 1868-ban bekövetkezett elhunytáról tudunk ugyan, de halálának semmi körülményéről nincs adatunk.

Az 1846-50 közötti időben *Paul-Eugène Bontoux* állást *Roanne sur la Loire* kerületben töltött be. Ebből az időből való *Le chemin de fer de la Loire au Rhône* (Paris, 1850) címen megtalálható tanulmánya, melynek eredeti gondolatai hozták meg számára *Paulin Talabot* értékes támogatását.

1855-ben *Ausztria* eladta a *Csehországban* lévő vasútjait a *Paris-Vienne-konzorciumnak*, melyet a *Pereire-fivérek* által kezelt *Ingó-hitelbank* támogatott. De ekkor adta el az osztrák állam a *Kladno* környékének jelentős szénvagyonát kitermelő bányákat is a *Staatsbahn – StaatsEisenbahnGesellschaft* nevű állami vasúttársaságnak, mely egyébként a *Rotschild cég* riválisa volt.

1857-ben *Bontoux* már *Ausztria* (azon belül *Magyarország*) területén dolgozik, mint az *Államvasutak* gazdasági főigazgatója. A vasúttársaság ekkortól vásárolta meg a bánáti szénbányákat, illetve a *Délvasút társaság* (*Südbahn*) vonalait, hogy azokat a szerb, illetve a román határig meg is hosszabbítsa. De érdekében állott összeköttetést teremteni az északi, a cseh-morva sínhálózatral, annak délkeleti folytatásaképpen a magyarországi vasutakkal, azaz kapcsolatot létesíteni *Pozsony*, *Marchegg* (*Alsó-Ausztria*), *Bécs* és *Brünn* között, ott, ahol a század harmincas éve óta a *Nordbahn* birtokolt mindent. A két nagy vasúttársaság konfliktusa akkor vált nyilvánvalóvá, mikor a *Staatsbahn* megvette a *Bécs – Győr* szakaszt és a *Brünn-Rošice* szakasz részvényeit is a *Rošice-bányatársaságtól*, ezáltal minden a kezébe került. Egy évtized múltán, 1876 végére ugyanis a *Staatsbahn* hálózatának teljes hossza már 1760 km-t tett ki.

1860-ban aztán *Bontoux* kikerült a *Staatsbahn* állományából, és a *Dél-Ausztriát*, *Nyugat-Magyarországot*, *Észak-Olaszországot* kiszolgáló (a *Rotschild-fivérek* kezén lévő) *Südbahn* társaságba lépett át. 1860-77 között erősen föl is ívelt a pályája, hiszen kereskedelmi igazgató, majd, kiszorítva magát *Paulin Talabot* direktort, főigazgató lett. Nem volt azonban elégedett a tisztviselő pozíciójával, különböző vállalkozásokba kezdett. Egyike volt a *Bodenkredit Anstalt* és a *Wiener Bankverein* alapítóinak, s részt is vett e társaságok minden műveletében.

Dr. Ján Sand egy tavalyi publikációjában említi, hogy „[*Bontoux*] alapított 1859-ben *Máriavölgyben* [*Mariankán*] egy palafejtő és -feldolgozó üzemet. Akkoriban igen modernnek számító, célirányosan megtervezett, a nyersanyag-kitermelést, darabolást, palafeldolgozást egy, hosszú, összetartozó termelési sorral lebonyolító vállalat volt ez (mely természetesen a legvégén csomagoló-kiszállító részleggel működött). A gőzgépek nem csupán bánya-

lifteket működtettek itt, de köszörűket, csiszoló- és daraboló-vágó masinákat is. Jövedelmező üzleti forgalommal tudták palatáblákból, tetőfedő-palából, sőt játékkermek, illetve szállodák igényei szerint felíró-táblácskákból az igényeket kiszolgálni. Az így felgyűlt tőkével [Bontoux] pénzügyi vállalkozásokba és kockázatosabb spekulációkba is kezdett. Csak feltételezhetjük, hogy ismeretségei és ismertsége segítette volna vállalata kijutását 1867-ben a IV. Világkiállításra Párizsba, ahonnan aztán a „máriavölgyi pala” ezüstéremmel tért haza! Mint az a Máriatál egy másik cikkében olvasható, hogy még ugyanabban az évben, 1867-ben adta el Bontoux a máriavölgyi vállalatot, ifj. Zichy Ferencsel és Szécsen Antallal a vezetői székekben, 600.000 aranyért a „Pozsonyi Takarékpénztárnak”. De a direktori posztot (előrelátásból?) megőrizte magának. Meglehet egyébként, ez épp a világkiállítási siker gyümölcse volt – ezáltal lett jó áron eladható a vállalat.

A *Les Mondes* (mely akkoriban a tudományról s annak alkalmazásairól a művészet és az ipar területén számolt be hetente, James Rothschild kiadásában) az 1866-os évfolyamának 233. lapján olvasható egy cikk, mely szerint: „Palafejtő a Kis-Kárpátokban, Mariathal. – Ez az agyagos pala, mely vastag rétegben jelenik meg a helyen, szintesen fekszik az alapján. Színe fekete-sötétkék, könnyedén hasítható, de lágú és gyakoriak benne a vékony fehér zsinórok; a tulajdonos, Eugène Bontoux úr nem is ajánlja és árusítja más célra, mint felíró- és számolótáblácskáknak. Erre azonban a thüringiaiaknál jobbak, mivel színiük sötétebb, felületük símább, súlyuk könnyebb, áruk is kedvezőbb. Szállítanak már belőle Angliába, de Keletre és Amerikába is. Az 1863-ban nyitott palabánya 1865 őszére már elérte a 15-30 öles (28-56,88 méteres) mélységet, 26 öles (47 méteres) szélesség- és 50 öles (94,8 méternyi) hosszúságadatok felett. Öt gőzgép és több mint 200 munkás termel ki napi jó 700 táblát (ez körülbelül 2800 négyzetmétert tesz ki) – és több ezer, mindenféle igény szerinti méretre szabják azokat. – Hochstetter professzor úr (Császári Földtani Intézet) 1866. február 20-i előadása alapján.”

1867-ben már a magyar kormány bízta meg Eugène Bontoux-t, hogy Magyarország ÉK-i részében építsen 300 km vasutat.

Az 1873-ban kitört válság legelőször a nehézipart érintette. A cseh országrészek kohászati üzemait ez olyan veszteségekbe sodorta, melyeket csak a bécsi *Creditanstalt Bank* számára való eladásuk törölt el; ez aztán kedvezményrel élve adta őket tovább a *Böhmische Montangesellschaft vormals Fürstl. Fürstenbergische Montanwerke* (Cseh Bányatársaság, korábban *Fürstenbergi Hercegi Bányaművek*) részére, melyet újra *Eugène Bontoux* alapított. Ez a helyzet hivatalosan 1880. szeptember 10-én került jóváhagyásra. Ezekhez a fürstenbergi kohászokhoz *Közép-Csehországban, Dvůr Královéban* (Karlštejn térségében) levő vasércbányák egy része is, *Nučice* mellett. S ennek az imént említett *Cseh Bányatársaságnak* sikerült megszereznie 1881-ben a *Kladno* közelében levő *Buštěhrad* szénbánya-papírjainak, valamint a *Prágai Vasműves Társaság* kohász-részvényeinek egy részét is.

Bontoux Union Générale bankja bukásából következően azonban a cseh bányatársasági részvények számottevően estek, és a *Teplicei Lemezművek* tulajdonosai (élükön *Karl Witgensteinnel*) föl is vásárolták őket. A *Monarchia* cseh országrészeiben tehát, *Ivan Jakubec* megállapítása szerint, a 19. századnak ezekben a 70-80-as éveiben a francia, francia-osztrák-német tőke vívott meg az osztrák-német-zsidó tőkével – és az osztrák-német-zsidó tőke befolyása volt az erősebb.

1877-ben *Bontoux* a *Francia Nemzetgyűlés* választott küldötte is lett, a *Mac-Mahon-kormány* támogatásának programjával, a konzervatív klerikális *Union des droites* („*Jobb-unió*”) oldalán, az *Hautes-Alpes-megyei Gap* körzetében, egy időre – az 1877. október 14. és 1877. december 17. közötti jegyzőkönyvek szerint.

Eugène Bontoux úgy tekintette, hogy ő voltaképpen – „költő az iparban”, vagy valamiképp annál is több, hiszen: poéta az iparban. Ígéretes országnak látta az *Osztrák-Magyar Monarchiát*, melyben lehet „nagy dolgokra” vállalkozni. 1878-ban írott *Le Danube* című tanulmányában a *Bécs – Budapest* vasúti összeköttetést *Konstantinápolyig, Szalonikiig* tervezi. Készít ezért egy tanulmányt a szerb vasútvonalokról, melyek a *Velika Morava* völgyében haladnának úticéljuk, *Szaloniki* elérésére.

A *Trifail Bányatársaság*, mely *Stájerországban* barnaszén termelt *Steinbrück* mellett (a szlovéniai *Trbovlje* és *Zidani Most*

kereshető a másfélszázévesnél újabb térképeken!), *Trieszttől* alig kétszáz kilométernyire lévén, rendelkezett egy bekötő-sínpárral, mely a *Délivasúthoz* tartozó *Bécs – Trieszt-vonalhoz* kapcsolta. Ennek a *Trifail Társaságnak* egyik fő szervezője (is) *Bontoux* volt.

Jacques Marseille-nek erről a csódról szóló írásában (*Comment le Crédit Lyonnais devint sage*, azaz *Hogyan javult meg a Crédit Lyonnais*) olvashatjuk:

„1878-ban az *Union Générale* alapítója, *Eugène Bontoux*, ki röviddel azelőtt vált meg *Rotschildéktól*, bejelenti, szemben a zsidó eredetű pénzügyi szervezetekkel, egy rivális társaság létrehozásának szándékát, mely katolikus tőkésekből áll. Az első részvényesek közé számít *Őszentsége* titkára, *Jacobini érsek*, ki 335.649 frankot kötött már le. És *Őszentsége* nagyon kedvezően nyilatkozik oly pénzügyi intézetek létesítéséről, melyek az Egyház segítségére sietnének, épp ma, amikor oly sok átmeneti forrását szinte teljesen nélkülözni kénytelen. E támogatástól erősítvén érezve magát, az *Union* nagy műveletekre szánja el magát, legfőképpen Szerbiában. A spekulációs láz ragályos, és a *Crédit Lyonnais* a mozgalom éléli magát. *Henri Germain* elnök ki is jelenti: mindenütt megérezhetővé kell válnia a hatásunknak, és minden lépésünkben ez legyen a mérce: döntő szerephez kell jutnunk. Mindenütt ott kell lennünk, ahol tenni kell valamit, és mindenütt, természetesen, az első helyen.

A bank, tiszta lázban, biztosítókat vásárol vissza, megszervezi a *Société lyonnaise des eaux et de l'éclairage-t*, részt vesz észak-afrikai és egyiptomi pénzügyi formációkban, címeket-kapcsolatokat gyűjt.

1882. január elsején még hihető, hogy a fák föl nőnek az égig. A párizsi és a lyoni tőzsdék nem «ürítenek». A *Moniteur de Lyon* azt írja, január első felében emelkedésre lehet számítani. És másodikán a krach beüt: az *Union Générale*-részvény esik, 5-én 3040 franknál, 19-én 1500-nál jár. Több Lyon-i csereügynök bele is bukik ebbe, az *Union Générale*, melyet valószínűleg támadnak «baisse-re játszó» riválisai, kénytelen közzétenni a mérlegét, *Eugène Bontoux-t* pedig bebörtönzik.”

1882. január 30-án az *Union Générale* leállítja a kifizetéseket. A befektetők egyike „viszi el a balhét”: február elsején *Bontoux-t*

letartóztatják. Márciusban el is ítélik, a vád csalás, hitelcsalás, a társasági törvény megsértése és pénzügyi visszaélések – mindösszesen öt év börtönt és 3000 frank pénzbüntetést rónak ki rá (1883. március 15-én, fellebbezését követően ezt leszállították 2 évre; de június 23-án a *Legfelsőbb Semmitőszék* végülis elutasította az említett föllebvezést). *Eugène Bontoux* a Párizsban 1888-ban megjelent *L'Union générale, sa vie, sa mort, son programme* című könyvében írta le bankja bukásának körülményeit. Az *Union Générale* bukását a *Rotschild-család* és a szabadkőművesek merényletének-összeesküvésének nevezi: „*Hat éve annak, hogy a Société de l'Union Générale földre került a zsidó és szabadkőműves koalíció csapásai következtében. Ennek a két hatalomnak társulnia kellett e nagy terv véghezvitelére; bármelyikük részvétele nélkül ez lehetetlen lett volna.*” És tovább: „*Hogy a Société legyilkolása akkora zajjal járt, ez magának az áldozatnak volt a hibája, ki túlságosan életerős volt s egyáltalán nem akart kimúlni.*” Tény, hogy az *Union Générale* versenytársai hatalmas ellenfelek voltak, miképp az is tény, hogy *Bontoux* szüntelen aktivitása többfelé irigységet váltott ki. Ahogy *Bouvier* írja: „*Nincs bizonyíték arra, hogy lettek volna „tőzsdei csapdák” [a Société – azaz Bontoux – előtt] – de biztos, hogy voltak elegenden, kik nagy hasznukat leltek a Bontoux-bukásban.*” *Bontoux* bankári pályafutásának ez a története jellegzetes részletét adja a pénzügyi társaságok versengésének európai méretekben. A 19. század második felének ez a hatalmas pénzügyi válsága ihlette *Émile Zola* híres naturalista íróit is 1891-ben megjelent *A pénz* című regényének megalkotására.

A jogerőre emelkedett büntetés elől, gyorsan elhagyva *Franciaországot*, *Spanyolországban* lelt menedéket *Bontoux*, ahol a következő hét év alatt a *Guadalajara* tartománybeli *Hiendelaencina* ezüstbányájával 20.000.000 peseta haszonra tett szert. Ekkor a területen kutatási engedménnyel (koncesszióval) már addig is rendelkezőkből *Nueva Santa Cecilia Társaság* néven új formációt kovácsolt össze, és sikerült 500 méteres mélységig is kutatniuk, azidőtájt szupermodernnek számító berendezésekkel.

1888-ban *Jerez Lanteira* néven, másokkal együtt egy *Grenada* tartománybeli újabb társaságot is alapított *Spanyolországban Bontoux*. Itt is eredeti új technikai megoldások sora került alkalma-

zásra, így „a sűrített levegővel történő mélyfúrás, mely azidőtájt az Ibériai-félszigeten ismeretlen volt, nem használták a gyakorlatban; a vízienergia nagyméretű igénybevétele és a Manhès-eljárás alkalmazása a gyúlékony ásványok felhasználása helyett, mely helyben túl költséges lett volna”. De ez a vállalkozás is becsődölt a termelési költségeknek a spanyol mérnökök általi alábecslése és a telep túlértékelése miatt.

1888-ban, az amnesztia elnyerése után tért vissza feleségével Franciaországba, és az 1868-tól birtokában volt allex-i kastélyban telepedett le, Valence mellett, Drôme megyében. 1905-ben, 85 évesen tehát, ott is fejezte be életét; a Francia Nemzetgyűlés honlapjának adatai szerint elhunytának napja 1905. január elseje lett volna. Más források szerint 1904 és Cannes lenne a pontos adat.

Művében Ivan Jakubec úgy jellemzi Paul Eugène Bontoux figyelemreméltó személyét, a 19. század második felének annyi vállalkozójával együtt, mint akik a következő tulajdonságaikkal alakították észrevehető módon Európa gazdasági fejlődését: „szívósság, célratörés, új megoldások keresése, technikai képzelőerő, (foglalkozásbeli) hosszú gyakorlat.” Másrészt megvolt bennük „a kockáztatás szenvedélye, annak a hajtóereje, hogy mindent ki kell próbálni, ami nem tiltott, illetve: ami meg van engedve; volt bátorság, törekvés, sőt egy pici szemtelenség, előrelátás vagy látnokság, fantázia – és mertek kitalálni és valóra váltani olyan lépéseket, melyek az érvényes normáknak és törvényeknek már épp a határán voltak.”

A Francia Nemzeti Könyvtárban 11 bibliográfiai tétel (tanulmány, dolgozat) található Eugène Bontoux-tól:

1. *Le Chemin de fer de la Loire au Rhône*. Paris, 1850. Carilian-Goeury et Dalmons.

2. *Le Chemin de fer de la Loire au Rhône*. Paris, 1857. Carilian-Goeury et V. Dalmont.

3. *La Hongrie et l'alimentation de l'Europe*. Paris, 1862-1869. Impr. de N. Chaix.

4. *Étude sur la Compagnie des chemins de fer Sud-Autrichiens-Lombards, rapport au Conseil d'administration*. Paris, 1866. Impr. de A. Chaix.

5. *Chambre des députés. Discours prononcé par M. Bontoux séance du 17 décembre 1817*. Paris, 1877. A. Wittersheim et Cie.

6. *Discours prononcé par M. Bontoux. Séance du 17 décembre 1877. Discussion sur l'élection de M. Bontoux.* Paris, 1877. Librairie des Publications Législatives.

7. *Le Danube.* Paris, 1878. Librairie de Charles Douniol et Cie éditeurs.

8. *Les Accidents de chemins de fer.* Paris, 1881. J. Gervais.

9. *Société de l'union générale. Assemblée générale ordinaire du 30 avril 1881.* Paris, 1881. P. Mouillot.

10. *L'Union générale, sa vie, sa mort, son programme.* Paris, 1888. A. Savine.

11. *Conférence faite, le 25 octobre 1892, à Lyon.* Paris, 1892. Impr. de P. Dupont.

Paul-Eugène Bontoux francia ipari és gazdasági szakember, bankár tevékenységének és terveinek itt fentebb vázolt bemutatása távolról sem teljes, inkább csak megközelítőnek nevezhető. Ebben a cikkben csupán megkíséreltük vázolni széleskörű tevékenységét, rendkívüli sokoldalúságát. Amit *Franciaországban, Ausztria-Magyarországon, Spanyolországban* vagy másutt véghezvitt, kitörölhetetlenül benne van a 19. század második felének európai ipar-, pénzügy- és politikatörténetében.

Irodalom

BONTOUX, Eugène: *L'Union générale, sa vie, sa mort, son programme.*

Paris, 1888. A. Savine.

BOUVIER, Jean. *Etudes sur le krach de l'Union générale (1878-1885).*

Paris, 1960. PUF.

ČAPKA, František: *Dějiny českých zemí 1800-1918.* Brno, 2003. MU.

CHASTAGNARET, Gérard: *L'Espagne, puissance minière dans l'Europe du XIXe siècle.* Madrid, 2000. Casa de Velazquez.

JAKUBEC, Ivan: Role podnikatelských elit v zavádění thomasace v Čechách. = *Sborník konference Duch zakladatelů, průmyslová společnost a společenská emancipace.* Ústí nad Labem, 2006. 54-62.

JANÁK, Jan: Hospodářský rozmach Moravy 1740-1918. = *Vlastivěda moravská.* Brno, 1999. Muzejní a vlastivědná společnost.

KÁRNÍKOVÁ, Ludmila: *Vývoj uhelného průmyslu v Českých zemích do r. 1880.* Praha, 1960. ČSAV.

- MĚCHÝŘ, Jan: *První generace*. Ústí nad Labem, 1973. Severočeské nakladatelství,
MRÁZEK, Otakar: *Vývoj průmyslu v Českých zemích a na Slovensku od manufaktury do roku 1918*. Praha, 1964. NPL.
WILSON, Derek: Rothschildové, příběh bohatství a moci. = *Svoboda*, Praha, 1993.

Webográfia

- http://www.assemblee-nationale.fr/sycomore/fiche.asp?num_dept=8299
http://www.lexpansion.com/economie/comment-le-credit-lyonnaisdevint-sage_7.html
<http://www.hornictvi.info/techpam/knd/knd.htm>
<http://www.financnici.cz/mayer-amschel-rotschild>
<http://cs.wikipedia.org/wiki/Rothschildov%C3%A9>
<http://gallica.bnf.fr/Search?ArianeWireIndex=index&q=Bontoux+Eugene&p=1&lang=en>
http://www.collegiumbohemicum.cz/clanky_soubory/publikace/duch_za_kladatelu.pdf
http://www.archive.org/stream/lesmondesrevueh09marigoog/lesmondesrevueh09marigoog_djvu.txt

(Fordította: **Papp Péter**)

